

Василь Ухач,

кандидат історичних наук, доцент
кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету Тернопільського
національного економічного університету

«ГЕНОЦИДНА» ІНТЕРПРЕТАЦІЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВЗАЄМИН В 1943–1944 РОКАХ У ВІЗІЯХ СУЧАСНИХ ДОСЛІДНИКІВ (ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Висвітлено причини українсько-польського протистояння в один з найкритичніший періодів їх взаємовідносин з урахуванням напрацьованих сучасної вітчизняної історіографії. Здійснено історико-правовий аналіз окремих сегментів «геноцидної» інтерпретації трагічних українсько-польських взаємин в 1943–1944 роках та їх вплив на сучасні взаємини обох сусідніх держав.

Ключові слова: геноцид, етнічні чистки, національно-визвольна боротьба, Армія Крайова, ОУН(б), УПА, історіографія.

Ухач В.

«Геноцидная» интерпретация украинско-польских отношений в 1943-1944 годах у зрениях современных исследователей (историко-правовой аспект)

Освещены причины украинско-польского противостояния в один з наиболее критических периодов их взаимоотношений с учетом наработок современной отечественной историографии. Осуществлен историко-правовой анализ отдельных сегментов «геноцидной» интерпретации трагических украинско-польских отношений в 1943–1944 годах и их влияние на современные отношения обеих соседних государств.

Ключевые слова: геноцид, этнические чистки, национально-освободительная борьба, Армия Крайова, ОУН(б), УПА, историография.

Ukhach V.

«Genocide» interpretation of Ukrainian-Polish relations in 1943-1944 in the visions of modern scholars (historical and legal aspect)

Taking into account the development of modern national historiography, the reasons of the Ukrainian-Polish confrontation are highlighted in one of the most critical periods of their interrelations. The historical and legal analysis of separate segments of the «genocidal» interpretation of the tragic Ukrainian-Polish relations in 1943-1944 and their influence on the modern relations between the two neighboring states is carried out.

Keywords: genocide, ethnic cleansing, war of national liberation, Krajova Army, OUN (b), UIA, historiography.

Постановка проблеми. Об'єктивна оцінка минулого є суттєвим чинником дієвого впливу на сучасні реалії та перспективи подальшого розвитку суспільства та держави. Українсько-польські взаємини періоду Другої світової війни і сьогодні є не тільки предметом емоційних наукових дискусій, а й елементом наростання ідеологічного та політичного протистояння [1], слугують перманентному наростанню напруги у взаємних стосунках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні два десятиріччя в Україні склалася потужна історіографічна традиція наукового осмислення українсько-польських відносин, зокрема періоду Другої світової війни і Волинських подій як їх епіцентру [2, с. 10]. Українські фахівці в переважній більшості в оцінці важких сторінок історичного минулого прагнуть уникати однобоких оцінок, спекуляцій, а пануючим став підхід комплексності причин українсько-польського протистояння – територіальних, політичних, етнічних, соціальних, мілітарних [3].

З когорти авторитетних дослідників заявленої наукової теми слід виокремити І. Галайчука, Р. Грицьківа, І. Ільюшину, Л. Зашкільняка, О. Каліщук, О. Лисенка, О. Морозову, І. Мищака, О. Марущенко, А. Олещука, В. Солдатенка, Я. Антонюка, О. Сухого, В. Ухача, І. Цепенду, С. Шишелу [4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Рішення Сейму Польської республіки, зокрема постанова від 22 липня 2016 р. «Щодо вшанування пам'яті жертв геноциду, вчиненого українськими націоналістами проти громадян II Речі Посполитої у 1943–1945 роках» [5], юридичні новотвори на кшталт «етнічні чистки з ознаками геноциду» [6], не тільки не сприяють формуванню об'єктивної

картини трагічних подій, а лише до утвердження значної частини обох суспільств на позиціях, давно ustalених під впливом стійких стереотипів [6], які суттєво впливають на формування конфлікту [7, с. 42]. На думку Л. Зашкільняка, головним підсумком 13 семінарів (1997–2008 рр.) «став образ політичного і воєнного зіткнення («конфлікту», «війни») двох *рівноправних* сторін – польського руху опору і українського національно-визвольного руху» [8]. І це, як зазначає львівський науковець, будучи вагомим досягненням науковців обох країн, могло стати спільним знаменником для завершення дискусії на суспільно-політичному рівні, застосувавши християнську засаду «вибачаємо і просимо вибачення» [8].

Мета статті. Здійснити (з врахуванням напрацювань сучасної вітчизняної історіографії) історико-правовий аналіз причин протистояння, окремих сегментів «геноцидної» інтерпретації трагічних українсько-польських взаємин в 1942–1944 рр. та їх вплив на сучасні взаємини обох сусідніх держав.

Виклад основного матеріалу. З-поміж причин протистояння сучасні українські вчені виокремлюють:

1) драматичну історію українського і польського народів у XVI–XVIII ст., що залишала у свідомості багатьох поколінь задавлені [9, с. 160], проте не забуті взаємні кривди та почуття соціальної несправедливості [3];

2) досвід та історичні уроки програної українцями війни з Польщею 1918–1919 рр., закарбування у пам'яті, що Друга Річ Посполита була головною перепоною до омріяної незалежності [9, с. 160];

3) «національну політику Другої Речі Посполитої на східних територіях, що ґрунтувалася на засадах націоналізму та усунення інших національностей від участі в державному і громадському житті (справа автономії на самоврядування, проблема земельної реформи, освітня політика, порушення громадянських прав і свобод, репресії проти українців)» [9, с. 160].

На думку В. В'ятровича, саме перебільшена кількість нападів на польські села стала *хибним висновком*, з якого зроблено висновок про масштабну антипольську операцію «генеральний антипольський наступ», який разом із «наказом», надавав антипольським виступам чітко продуманого характеру *масштабної етнічної чистки* [10, с. 33–34].

У цьому контексті сучасна вітчизняна історіографія не могла оминати і ще одного дискусійного питання – «чи можна характеризувати антипольську акцію УПА як геноцид польського народу «кресів» [6]. По-перше, в останні роки помітна політизація та радикалізація в оцінках жорстокого і трагічного українсько-польського збройного протистояння. По-друге, за останнє десятиліття значна частина польських істориків та польського суспільства «дрейфувала» в бік інтерпретації подій 1943 р. на Волині як геноциду польського народу. Яскравим прикладом зміни суспільного дискурсу сусідньої держави стали неоднозначні постанови обох палат польського парламенту, «...маніпулювання цифрами, юридичні новотвори на кшталт «етнічні чистки з ознаками геноциду» [6]. У 2016 р. рішенням Сейму і Сенату Республіки Польща відбулося закріплення на законодавчому рівні кваліфікації дій ОУН і УПА в роки Другої світової війни на Волині як «геноциду» польської людності. А. Козицький зазначає, що «законодавчий орган Третьої Речі Посполитої ніколи не приймав актів, котрі б оголошували геноцидом політику Третього Рейху супроти окупованої під час Другої світової війни Польщі. Так само обережно польські парламентарі поведуться й щодо Росії країни, котра є правонаступницею Радянського Союзу. У прийнятій 14 липня 2009 р. ухвалі Сейму Речі Посполитої з нагоди вшанування пам'яті більш, ніж тис. поляків, розстріляних більшовиками у рамках Польської операції НКВС 1937–1938 рр., визначення «геноцид» взагалі було відсутнє. У наступній ухвалі від 31 серпня 2012 р. масове винищення поляків на території СРСР уже названо «геноцидом», але не висловлено жодного осуду винуватців цього злочину» [11, с. 19–20]. Поділяємо тривогу вітчизняних науковців, що рішення обох палат законодавчого органу сусідньої держави містять загрозу перекреслити позитивні напрацювання в царині дослідження непростих сторінок нашої спільної історії, здобуті на паритетних засадах в рамках міждержавних наукових семінарів «Україна-Польща: важкі питання» [12, с. 141]. Більшість українських науковців не поділяє такої інтерпретації дій суб'єктів українського національно-визвольного руху (зокрема ОУН(б), УПА, виступає проти спроб кваліфікувати анти польську акцію ОУН і УПА як «геноцид-атрох», тобто особливо жорстокий геноцид, який за всіма показниками перевищував гітлерівський, і сталінський [11, с. 21]. По-третє, заслуговує на увагу позиція І. Патриляка, який зазначає, що в сучасній демократичній Польщі реалізується план з конструювання класичної «індустрії геноциду», яка покликана стати одним з наріжних каменів колективної пам'яті поляків» [6] (зокрема, фільм «Волинь», що вийшов у широкий прокат). Вітчизняні науковці слушно наголошують, що українська влада знову зіграла «другим номером», що свідчить про явний програш української дипломатії та вітчизняного політикуму [13].

Доводиться констатувати недалекоглядність та неефективність роботи аналітичних структур спеціальних служб та державних інституцій, які призвели до програшу Україною чергової інформаційної війни [6].

Відомі ключові постулати польської сторони щодо «геноцидної» інтерпретації Волинських подій 1943 р. умисне збурення українськими націоналістами, головними винуватцями масового винищення поляків буцімто мирних українсько-польських відносин міжвоєнного періоду; відмежування особливостей українсько-польського співжиття міжвоєнного періоду від подій на Волині; існування в керівних проводах націоналістичного підпілля та повстанської армії «детального плану винищення мирного польського населення на Волині та Галичині» [11, с. 21]. Прикро, що польські дослідники в оцінці Волинських подій 1943 р. не охоче звертаються до напрацювань із сфери методології та теорії вивчення геноциду.

Крім суто юридично-правової оцінки геноциду, існує ще й низка інших обставин, котрі впливають на кваліфікацію цього злочину та його інтерпретацію. До таких обставин-ознак належать: беззахисність жертв, суттєва перевага однієї зі сторін конфлікту в силі, організованості, можливостях координувати свої дії та забезпечувати їх «інформаційний супровід», а згодом приховати сліди вчинення злочину. Такої всебічної переваги у силах неможливо досягнути без використання державного апарату. Всі випадки юридично визнаного на міжнародному рівні геноциду здійснили винятково представники державної влади. Головні дослідники теорії геноциду (Пітер Н. Дрост, Франц Фанон, Робер Жулен, Ірвінг Луїс Горовіц, Гелен Фейн, Тоні Барта, Ісидор Велліман, Майкл Домбковський, Генрі Гуттенбах та ін.) дотримувалися думки, що геноцид може організувати і провести тільки держава. Перша книга, із котрої почалося теоретичне вивчення явища геноциду, мала символічну назву «Злочин держави» (The Crime of State). Її автор – голландський професор права Пітер Н. Дрост твердив, що геноцид є винятково державним злочином [11, с. 22].

Юридична оцінка «етнічних чищень» залишається неоднозначною. 18 грудня 1992 р. ООН прийняла резолюцію, у котрій «етнічні чищення» були названі «формою геноциду». Втім, надалі ООН вже не об'єднувала ці два поняття, а головний судовий орган ООН, яким є Міжнародний суд у Гаазі, у своєму рішенні від 26 лютого 2007 р. у справі Боснія та Герцеговина проти Сербії та Чорногорії став на позицію, згідно з якою «етнічне чищення» не є рівнозначне актові геноциду. Міжнародний суд підтвердив рішення міжнародного трибуналу до справ колишньої Югославії про кваліфікацію масового винищення сербами мусульман у м. Сребреница як вияву геноциду, але зняв із Сербії та Чорногорії звинувачення у організації геноциду на території Боснії та Герцеговини під час Балканської війни 1992–1995 рр., зокрема й у формі «етнічних чищень». А правники та політики притримуються думки, що «етнічне чищення» навіть із найгіршими наслідками не можна трактувати як вияв геноциду [11, с. 24].

«Не існувало в минулому і немає нині держави, – зазначають в Експертній думці щодо Волинських подій 1943 року Г. Боряк та О. Лисенко, – якій можна було б висувати звинувачення в геноциді» [13]. Зважаючи на факт припинення існування Другої Речі Посполитої (навіть якщо не 1939, а в 1945 роках як вважає більшість польських істориків), то тоді «Волинська трагедія може кваліфікуватися як *громадянський конфлікт або громадянська війна*». По-друге, не витримує критики теза про «цілковиту безоборонність знищуваних (поляків – Авт.)» [6]. По-третє, «в історії не відомі випадки, коли між стороною, яка здійснює геноцид, і населенням проти якого він ведеться, велися переговори» [6], а вони, як і перемир'я, мали місце між українськими і польськими політичними підпільними проводами. По-четверте, українські фахівці (Я. Дашкевич, І. Патриляк, А. Козицький) наголошують, що боротьба українців проти польської присутності на українських землях Волині мала яскраві риси антиколоніального виступу [11, с. 23], «йшла національно-визвольна війна» [14]. Як зазначає І. Патриляк, «у світовій практиці антиколоніальні війни (які супроводжувалися вигнанням колишньої панівної нації з колонії) не розглядаються як геноцид. Важко, скажімо, уявити формулювання «геноцид французького народу, який здійснили алжирські сепаратисти», або «геноцид бельгійців у Конго. Бо одразу виникає запитання, а що ті бельгійці чи французи робили в Африці?» [6].

Таким чином, більшість українських істориків не поділяє позиції визнати Волинські події 1943 р. актом геноциду.

Вітчизняні науковці (Д. Веденєєв, Г. Боряк, О. Лисенко) в контексті тривожної радикалізації політичної та суспільно-інформаційної позиції польської сторони (які особливо загострюються при кожній черговій річниці українсько-польського протистояння) пропонують перелік комплексних заходів покликаних забезпечити гуманітарну безпеку України [15, с. 17–18]. З-поміж них: 1) створення постійної міжпарламентської комісії/групи України та Польщі з метою «моніторингу політичної ситуації та вироблення

інструментів її дерадикалізації» [13]; 2) сформувати постійну робочу групу науковців (істориків, правників, демографів та ін.), яка при належному фінансовому забезпеченні могла б комплексно досліджувати українсько-польські взаємини, надати нового імпульсу відновленому українсько-польському діалогу; 3) «забезпечити ретельну наукову експертизу усіх проектів та ініціатив у руслі державної політики пам'яті» [3]; 4) значно ширше висвітлювати цю проблематику в освітній (запровадження спецкурсів, освітніх програм) та інформаційно-художніх сферах; 5) «роз'яснювати зміст провідних інформаційно-психологічних, етнополітичних методів і прийомів, котрі застосовуються для руйнації національної пам'яті» [15]; 6) професійно протидіяти фальсифікації, використанню спекулятивних прийомів інтерпретації матеріалу, намаганням дискредитувати історичну спадщину українців в контексті українсько-польського конфлікту [15].

Висновки. Таким чином, проведений аналіз (заявлених наукових аспектів) сучасною вітчизняною історіографією українсько-польських взаємин періоду 1942–1944 рр. дає підстави для таких узагальнень.

По-перше, за останнє десятиріччя сучасна українська історіографія здійснила вагомий поступ у концептуально-теоретичному, документальному й історіографічному осмисленні й напрацюванні багатьох аспектів заявленої наукової теми [16, с. 34].

По-друге, в історіографіях обох країн виокремлюється ряд наукових напрямів, які по-різному інтерпретують тогочасні події, а тому очевидно «не має підстав говорити про «українське» та «польське» бачення проблеми» [17, с. 462]. Все ж в українській історіографії в науковій інтерпретації однієї із ключових дослідницьких тем українсько-польського протистояння, а саме його причин, можна говорити про усталений єдиний висновок: «це був комплекс чинників суспільно-політичного та соціально-економічного характеру» [18, с. 24].

По-третє, як зазначає І. Патриляк, українсько-польський конфлікт був «... типовою антиколоніальною війною українців проти «малої» імперіалістичної держави, якою була міжвоєнна Польща» [6], і яку польський еміграційний державний і підпільний політичні проводи прагнули реанімувати та унормувати після війни на західноукраїнських землях.

По-четверте, історіографічний аналіз переконує, що генеральною методологічною лінією у дослідженнях численних наукових питань є «широкий науковий контекст, відмова від комплексу провини однієї із сторін» [19, с. 14]. З порядку денного перед сучасними вітчизняними науковцями, «не знято питання подальшої наполегливої дослідницької праці, з використанням новітніх, методологічних міждисциплінарних підходів «над збором та аналізом джерельного і фактографічного матеріалу, його аналітичного осмислення, підготовки системних, монографічного характеру історичних досліджень, побудованих на принципах науковості й академічної об'єктивності, позбавлених кон'юктури сьогодення, спрощеності та однобічності, безапеляційності й поверховості, базованих на ґрунтовному вивченні архівних і друкованих джерел різного походження, на використанні всієї сукупності фактів, не уникаючи і суперечливих» [16, с. 35].

Святий Іван Павло II зазначав, що завдяки очищенню історичної пам'яті всі повинні бути готові ставити вище те, що єднає, аніж те, що ділить, щоб разом будувати майбутнє засноване на взаємній повазі, братерській співпраці та справжній солідарності. Хочеться вірити, що ці справді глибинні слова Святого Христової Церкви будуть для кожного, хто намагається оцінювати українсько-польські стосунки, мірилом пошуку правди (якою б гіркою вона не була), а не риторичною фразеологією в намаганні «прикрасити» власні, часто повні суперечливості, нетерпеливості слова і дії.

Список використаної літератури

1. Солдатенко В. До з'ясування причин Волинської трагедії 1943–1944 рр.: сучасний укр. історіогр. дискурс [Електронний ресурс] / В. Солдатенко, Я. Антонюк. – Режим доступу : <http://www.uk.x-pdf.ru/5istoriya/1887908-1-do-zyasuvannya-prichin-volinskoj-tragedii-1943-1944-rr-suchasniy-ukrainskiy-istoriografichniy-diskurs-krajsko-pol.php>.
2. Марущенко О. В. Українсько-польський конфлікт 1943 р. на Волині у вітчизняних інтерпретаціях / О. В. Марущенко // Вісник Черкаського національного університету. – 2014. – № 35(328). – С. 10. – (Сер. «Історичні науки»).
3. Кучерена М. Причини, хід та наслідки українсько-польського конфлікту на Волині в роки Другої світової війни / М. Кучерена [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://history.org.ua/JournALL/kraj/kraj_2013_3/7.pdf.

4. Грицьків Р. Історіографічне значення матеріалів міжнародних семінарів «Україна – Польща: важкі питання» у дослідженні історії УПА періоду Другої світової війни / Р. Грицьків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.cdvr.org.ua.
5. Льюшин І. Актуальні проблеми методології та історіографія українсько-польських відносин ХХ століття / І. Льюшин // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 2007. – Вип. 16. – С. 395–405.
6. Зашкільняк Л. До генези українсько-польського конфлікту у ХХ столітті / Л. Зашкільняк // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість: зб. наук. праць. – 2010–2011. – Вип. 3–4. – С. 22–42.
7. Каліщук О. М. Українське та польське державотворення і міжнаціональний конфлікт у роки Другої світової війни: історіографічний аспект / О. М. Каліщук // Держава і армія. – 2010. – № 670. – С. 159–166.
8. Ухач В. З. Сучасна вітчизняна історіографія Волинської трагедії 1943 року / В. З. Ухач // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2014. – Вип. 40. – С. 229–233.
9. Гриневич Т. Історія, яка об'єднує та ділить [Електронний ресурс] / Т. Гриневич. – Режим доступу : <http://sn.kspu.edu/index.php/sn/article/viewFile/171/143>.
10. Патриляк І. К. Українсько-польський збройний конфлікт у роки Другої світової війни. Спроба синтетичного погляду [Електронний ресурс] / І. К. Патриляк. – Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?...
11. Удод О. Трагічні події на Волині: суспільні рефлексії та історична пам'ять / О. Удод // Краєзнавство. – 2013. – № 3. – С. 42–45.
12. Зашкільняк Л. Огляд проблем спільної (важкої) історії українців і поляків ХХ століття [Електронний ресурс] / Л. Зашкільняк. – Режим доступу : <http://www.memory.gov.ua/news/oglyad-problem-spilnoi-vazhkoj-istorii-ukraintsiv-i-polyakiv-khkh-stolittya>.
13. Каліщук О. М. Українське та польське державотворення і міжнаціональний конфлікт у роки Другої світової війни: історіографічний аспект / О. М. Каліщук // Держава і армія. – 2010. – № 670. – С. 160.
14. В'ятрович В. 11.07.1943: трагедія і спекуляції. Волинська трагедія: через історію до порозуміння : матер. Всеукраїнської наук. конф., м. Луцьк (19–20 червня 2013 року); уклад. Анатолій Швай. – Луцьк : Східноєвропейський університет ім. Л. Українки, 2013. – С. 33–34.
15. Козицький А. Волинські події 1943 р.: невдала спроба «гененоцидної інтерпретації» : Волинська трагедія: через історію до порозуміння : матер. Всеукраїнської наук. конф., м. Луцьк. (19–20 червня 2013 року) ; уклад. Анатолій Швай. – Луцьк : Східноєвропейський університет ім. Л. Українки, 2013. – С. 19–24.
16. Марущенко О. «Геноцидна» інтерпретація Волинської трагедії 1943 р.: українська відповідь : матер. ІV Всеукраїнської наук. конф. «Проблеми дослідження українського визвольного руху ХХ ст. (до 75-річчя Польської Січі та 95-річчя Другого зимового походу)» / за заг. ред. проф. Г. М. Стародубець. – Житомир : «Полісся», 2016. – С. 141–144.
17. Боряк Г. Волинська трагедія 1943 р. : історичний, правовий та політичний виміри в контексті рішення Польського Сейму. Експертна думка. [Електронний ресурс]. / Г. Боряк., О. Лисенко. – Режим доступу : history.org.ua/uk/post/6.
18. Дашкевич Я. Третій фронт у міжнародній грі в минулому і тепер [Електронний ресурс]. / Я. Дашкевич. – Режим доступу : http://chtyvo.org.ua/authors/Dashkevych_Yaroslav/Tretii_front_u_mizhnarodnii_hri_u_tynulomu_i_teper/.
19. Веденєєв Д. Гуманітарна безпека України та «історичний чинник» конфліктогенності в українсько-польських відносинах : Волинська трагедія: через історію до порозуміння: матер. Всеукраїнської наук. конф., м. Луцьк (19–20 червня 2013 року) / уклад. Анатолій Швай. – Луцьк : Східноєвропейський університет ім. Л. Українки, 2013. – С. 10–19.
20. Марущенко О. Сучасна вітчизняна історіографія Волинських подій 1943 року: проблеми і перспективи досліджень // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. ст. / відп. ред. В. А. Смолій. – К., 2008. – Вип. 11. – С. 43–44.
21. Сучасна вітчизняна історіографія Волинської трагедії 1943 року [Електронний ресурс]. / В. З. Ухач – Режим доступу : http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/40/44.pdf.

22. Мищак І. Сучасна українська та польська історіографія про Волинську трагедію 1943 року / І. Мищак // *Історіографічні дослідження в Україні*. – 2008. – Вип. 18. – С. 462.
23. Каліщук О. М. Українсько-польське протистояння на Волині та в Галичині у роки Другої світової війни: науковий та суспільний дискурси: автореф. дис. д. і. н.: 07.00.01 / О. М. Каліщук. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознавства, 2013. – С. 24.
24. Каліщук О. М. Українське та польське державотворення і міжнаціональний конфлікт у роки Другої світової війни: історіографічний аспект / О. М. Каліщук // *Держава і армія*. – 2010. – № 670. – С. 165.
25. Лисенко О. Деякі методологічні аспекти дослідження національної політики сталінського і гітлерівського режимів у період Другої світової війни / *Друга світова війна і доля народів України: матер. Всеукраїнської наук. конф.* / О. Лисенко. – К., 2005. – С. 14.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2017.